

ISSN 2524-0986

 iScience®

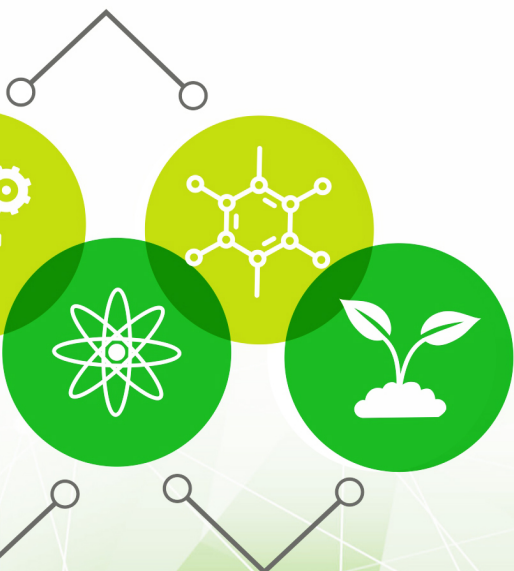
АКТУАЛЬНЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ЖУРНАЛ

Выпуск 2(70)

Часть 6

Переяслав
2021

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ: ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Altynbayeva Ainur Sagingaliyevna, Aubakirova Gulbanu Tursunovna (Karaganda, Kazakhstan) STRATEGIES FOR OVERCOMING THE LANGUAGE BARRIER AMONG STUDENTS OF NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES.....	6
Khidirova Djamil, Yuldasheva Gulnoza (Sherabad, Uzbekistan) BORROWINGS IN THE MODERN GERMAN	12
Konarbayeva Aliya Tursynbekovna (Almaty, Kazakhstan) THE TERM AS THE BASIS OF A LEXICAL PHENOMENON WITH A COGNITIVE APPROACH TO THE STUDY OF TERMINOLOGY.....	17
Kushakova Nodira Odilovna (Samarkand, Uzbekistan) THE IMPORTANCE OF CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING (CLIL) APPROACH IN EL CLASSES.....	23
Razzaqova Shahlo Baxtiyor qizi (Samarqand, O'zbekiston) TALABALARDA MADANIYATLARARO MULOQOTNI RIVOJLANTIRISHDA O'QITISHNING O'RNI.....	28
Абдиреева Жулдыз Амангельдиевна, Садыкова С. А. (Ақтөбе, Қазақстан) МӘДЕНИАРАЛЫҚ ТІЛДІК ТҮЛҒАНЫҢ ЭТНОЛИНГВОМӘДЕНИ АСПЕКТІСІ	31
Алдабергенова Айнур Салимжановна, Омарова Гульнар Турсуновна (Нур-Султан, Казахстан) ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВ СВЕТА И ТЬМЫ НА СОЗНАНИЕ И ЖИЗНЬ МОЛОДЕЖИ.....	35
Альбекова Асия Шакиеновна, Омарова Гульнар Турсуновна (Нур-Султан, Казахстан) КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ ТЕКСТА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ	39
Асанбаева Елдана Бахытовна (Нур-султан, Казахстан) КИНО ДИСКУРСЫ НЕГІЗІНДЕ ТІЛ ҮЙРЕНУШІЛЕРДІҢ ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ	43
Багринцев Сергей Андреевич (Армавир, Россия) СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТОВ МЕДИАДИСКУРСА	48
Байтанасова Қарлығаш Медетқызы (Нур-Сұлтан, Қазақстан) ӘДЕБИЕТТАНУДАҒЫ МӘТІН ҚҰРЫЛЫМЫ	53
Болатова Гүлжан Жамбылқызы, Көрегенова Арайлым Батырханқызы (Алматы, Казахстан) РАССКАЗЫ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ: ИДЕЙНО-ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ	57
Болатова Гүлжан Жамбылқызы, Қалкөз Ақжұлдыз Жомартқызы (Алматы, Казахстан) МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИЗМА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т. АБДИКОВА.....	62
Джуманияз Айдана Кучкарбайқызы (Алматы, Казахстан) ЭСТЕТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ТЕАТРАЛЬНОЕ ИСКУССТВО В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ДРАМАТИЧЕСКОМУ ПРОИЗВЕДЕНИЮ	67

УДК 21(72.64)3

Болатова Гүлжан Жамбылқызы, Қалкөз Ақжұлдыз Жомартқызы
Казахский национальный университет им. Аль-Фараби
(Алматы, Казахстан)

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИЗМА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т. АБДИКОВА

Аннотация. В настоящее время одним из наших писателей, внесших значительный вклад в духовное развитие, культурную цивилизацию, особенно в национальную душу на разных этапах казахской литературы, является Толен Абдиков. С учетом того, что писатель Т. Абдиков уделяет особое внимание различным чувственным, психологическим, философским явлениям в сознании, системе мышления, мыслительному потоку, анализу сновидений и психологическим внешним деталям, мы знаем, что прозаические произведения писателя имеют свой характер, свой почерк и стиль.

Ключевые слова: писатель, народ, автограф, стиль, произведение, человек

Bolatova Gulzhan Zhambylkyzy, Kalkoz Akzhuldyz Zhomartkyzy
Al-Farabi Kazakh National University
(Almaty, Kazakhstan)

METHODS OF TEACHING PSYCHOLOGISM IN THE WORKS OF T. ABDIKOV

Abstract. Today, Tolen Abdikov is one of our writers who has made a significant contribution to the spiritual development, cultural civilization, and especially to the national soul at various stages of Kazakh literature. Taking into account the fact that the writer T. Abdikov pays special attention to the variety of sensory, psychological, philosophical phenomena in the consciousness of the individual, the system of thinking, the flow of thoughts, the analysis of color vision and psychological external details, we know that the writer's prose works have their own character, their own signature and style.

Keywords: writer, people, signature, style, composition, person

Т. ӘБДИКОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЗМДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Кез келген ұлттың, халықтың тағдыры, басынан өткерген тарихи кезеңдері ең алдымен сол халықтың әдебиетінде із тастайтыны ақиқат. Қазіргі таңда қазақ әдебиетінің әрқилы кезеңдерінде рухани дамуымызға, мәдени өркениетке, әсіресе ұлттық жан дүниемізге өз шығармаларымен айтулы үлес қосқан қаламгерлеріміздің бірі – Төлен Әбдіков.

Жазушы Т. Әбдіков жеке адамның санасындағы, ойлау жүйесіндегі сан алуан сезімдік, психологиялық, философиялық құбылыстарды, ой ағымына, түс көруді талдауға және де психологиялық сыртқы детальдарға бірден-бір ерекше көңіл аударатындығын ескере отырып, қаламгердің прозалық шығармаларының өзіндік сипаты, өзіндік қолтаңбасы мен стилі бар екендігін білеміз. Сондықтан Төлен Әбдіковтің прозалық

шығармаларын жанрлық, тақырыптық, теориялық тұрғыдан қысқаша талдай келе, оның шығармаларындағы психологизмді жоғары оқу орындарында оқытудың әдістерін қарастырамыз.

Төлен Әбдіковтің әдебиеттегі қолтаңбасы ерекше екендігін өзіндік жазу мәнері, сөз қолданысы, кейіпкерлерінің іс-әрекетін, мінез-құлқын сомдауы, оқшау образдар жасауы, тосын тұлғалар табуы тайға таңба басқандай дәлелдеп-ақ тұр.

Жазушы шығармалары жаңа көзқарасқа толы, ол шығармаларында замана келбетін айқын ашатын тақырыптарды терең және дер кезінде көре біледі, соны халыққа жеткізеді. Т. Әбдіковтің прозасындағы психологиялық иірімдерді, философиялық толғаныстарды айта келе, жоғары оқу орнында оқитын студенттерге оқыту әдістемесін талқылаймыз.

Сондай-ақ бұл мақала әдебиеттің теориялық мәселелерін оқытқанда, орта мектептердің жоғарғы сыныптарында және жоғары оқу орындарының филология факультеттерінің қазақ бөлімдерінде қазақ әдебиеті тарихын оқыту барысында, қазіргі заман әдебиеті курсы бойынша, арнаулы курстар мен семинарлар өткізуге, сондай-ақ гимназия, лицейлерде, қазақ тілі мен әдебиеті пәнін тереңдетіп оқытатын мектептерге оқулықтар, оқу құралдарын, көмекші құралдар жазуда пайдалануға болады.

Дидактика – оқыту, оқуды дұрыс ұйымдастыру болса, бұл дидактиканың педагогикада алатын орны орасан. Енді дидактика заңдылықтарына сүйене отырып, Төлен Әбдіковтің шығармаларын оқытудың әдістемелерін ұсынбақпыз.

Жазушының шығармалары адам мінезінің құпия сырларына үңілуімен, өмірдің мән-мағынасына философиялық тұрғыда қарауымен, өмірдің қайшылықты құбылыстарының күрделі шындығын ашумен ерекшеленеді. Төлен Әбдіков шығармашылығының негізгі өзегі – пенде мұңы. Жеңіл-желпі желушық мұң емес, артында қара тастай қасірет жатқан көштей күңіреніңе-сыңсытып өз жүрегінен өткізген жалқының мұңы.

Жазушы шығармаларының бірден-бір ерекшелігі жеке адамның санасындағы, ойлау жүйесіндегі сан алуан сезімдік, психологиялық, философиялық құбылыстарды, сана қозғалысының пластикасын беру мен жан диалектикасын монологқа, ой ағымына, түс көруді талдауға және де психологиялық сыртқы детальдарға (ым мен ишараттарға, іс-әрекеттегі, дауыс ырғағындағы, портреттегі физиологиялық, физиономиялық, сезімдік құбылыстарға) да көңіл бөлген. Мысалы, “Оң қол” әңгімесінде кейіпкер – Алманың түсі арқылы автор адам санасында үздіксіз жүріп жатқан үдерісті, үрей мен қорқынышты, өмір мен өлім арасындағы арпалысты, жан толғанысын көркемдікпен кестелей білген. Саябақтағы гүлді жұлдырып, дәрігер жігіттің сезімін сынайтын сұлу да, тәкаппар, адал да, ерке Алма ұйқыға ене бастаса-ақ алқымына ұмтылатын оң қолдың опасыздық әрекеті тұқым қуалаған қауіпті сырқат, оны медицинада дененің екіге жарылуы дейді, ал әдебиеттануда адам ішіндегі адам деген тәсілді жазушы тігісін жатқыза пайдалана білген. Шығарма сюжетін берудегі суреткер шеберлігі сондай, әңгімені оқи отырып, көз алдында өтіп жатқан кинолента куәгеріндей кейіпкерімен бірге қуанасың, бірге қайғырасың, бірге қорқасың. Бұл сарын қазақ әдебиетіне Т. Әбдіков енгізген жаңалық емес, алайда, жазушы оны өз қырынан дамыта, өрбіте білді.

Осы шығармадағы психологизмді дидактикалық форманы қолдану арқылы оқытуға болад. Бұл форманың ерекшелігі – студенттерге өз бетімен іздену, оқу, талдау

жолдары әдістемелік тұрғыдан түсіндіріліп, “Оң қол” шығармасындағы психологизм” деген тақырып бойынша студенттің өзінің танымдық-ізденіс желісі қалыптастырылады.

Бұл әдісті қолданғанда мұғалім студенттерге бірнеше бағдардағы жоба тапсырады:

– “Адамның екіге жарылуы” ұғымы тек фантастикалық сарында құрылған ба, әлде реал өмірде болған және оған зерттеушілердің дәлелі бар ма?

– “Төлен Әбдіктің терең психологизмге бет бұруына әсер етуші факторлар”

– “Психологизм сарынын Төлен Әбдіктен де бұрын енгізген жазушылар” сияқты түрлі тақырыпта аналитикалық жобалар ұсыну.

Мұндай жұмыс түрінің ерекшелігі оқыту үдерісінің қатып қалған догмалық сипатынан аулақ, “субъект – субъектілік” жүйедегі гуманистік дидактикалық қатынасқа негізделген жаңа оқыту технологиясының қағидаларын басшылыққа алатындығымен танылады.

Қаламгер Төлен Әбдіковтің “Ақиқат”, “Тозақ оттары жымыңдайды” повестерінің сюжеттік желісі түрлі кеңістік аясында берілсе де, адамзаттың шыққан тегі – ортақ деген концепцияны ұстанады. Әсіресе “Тозақ оттары жымыңдайды” повесінде анық сезіледі.

Шығармада суреттелген оқиғалардың хронологиялық бірізділігінің сақталмауын жазушының ретроспекция тәсілін қолдануымен түсіндіруге болады. Повесте екі сюжеттік желі тартылған: біріншісінде бас кейіпкердің қазіргі хал жағдайы баяндалса, екіншісі оның өткен өмір елестерін суреттейді. Екі сюжеттік желі авторлық ұстаным арқылы біріктірілген.

Адам санасындағы өткен уақыт жаңғырығы, оның адам характерін өзгертумен бірге, тұйыққа тірейтінін бейнелеу Т. Әбдіковтің “Ақиқат” повесінде көрінеді. Повестің бас кейіпкері көріпкелдік қасиеттері, ақылдан азап шегуі, сау жүріп жындыханаға түсуі, асылып өлуі – шығармадағы негізгі оқиғалар осы. Зерттеуші Қ. Хамзина (Хамзина Қ.М., 2004) “Ақиқат” повесін жанрлық түрі жағынан фантастикалық деп атағанымен, шығармада бүгінгі заман шындығы бар екенін жоққа шығармайды. Расында да, шығарманы философиялық фантастика жанрында жазылған шығарма десек дұрыс болар. Себебі повестің негізгі арқауын Роберттің көңіл-күйіндегі өзгерістер, оның адамзат тарихы, сана, бақытсыздық, ғылым мен өркениет туралы философиялық ой-толғаныстары құрайды.

Төлен Әбдіковтің үздік шығармаларының бірі – “Парасат майданы” повесі. Ғалым Ш. Елеукуенов бұл повесть жайында: “Жазушы Т. Әбдіковтің жаңа шығармасы соңғы жылдары өнер атаулыны жайлап алған постмодернистік деп аталатын ағыммен айтысқа түсіп отыр. Айтыс болғанда, бұл – философиялық айтыс. Постмодернизм адамгершілік, әділет туралы түсініктерді қайта қарауға шақырады. Сонау Ренессанстан бері қарайғы адами идеал атаулыны жоққа шығарғысы бар” (Елеукуенов Ш., 1991-2001), –деп жазады. Яғни, ғалым повестің негізгі темірқазығы – адамгершілік идеал, ізгілік, рухани құндылықтар екенін атап көрсетеді. Жалпы Т. Әбдіков повестерінің негізгі жанрлық белгілері сюжет құру шеберлігінен және көркем уақыт пен кеңістіктің берілу сипатынан байқалады.

Төлен Әбдіковтің шығармаларының негізгі идеясы – адамгершілік екенін жоғарыда айтқан болатынбыз. Сонымен бірге жазушының бір шығармасының өзінде бірнеше тақырып беріледі. Мысалға, “Оралу” повесін алайық, шығарманың негізгі

тақырыбы – махаббат. Махаббат тақырыбы шығарманың негізгі тақырыбы болса, сонымен қатар туған елге деген сағыныш, Ұлы Отан соғысы кезіндегі қазақ ауылының хал-ахуалы да шығармада көрініс тапқан. Яғни, бізге белгілі болғандай, бір шығарманың бойында бірнеше тақырыптың жымдаса, біріге келуі заңды. Көркем әдебиет тек эстетикалық категория емес, оның қоғамдағы танымдық рөлі де үлкен.

Қаламгер Төлен Әбдікөвтің прозалық шығармаларын тақырыбына қарай екі топқа бөлуге болады: 1) Заман көрінісі сипатталған шығармалар; 2) Философия-психологиялық тақырыптағы шығармалар. Бірінші топтағы жіктеуге қазақ халқының XX ғасырдың басындағы күйі, 70-80 жылдардағы ауыл көрінісі, жастар идеологиясы, тәрбиесі, заман көрінісі сипатталған шығармаларды кіргіздік (“Райхан”, “Екі кездесу”, “Сәндікөл”, “Қонақтар”, “Бір күндік ашу”, “Таласбай”, “Көктерек”, “Қарасын”, әңгімелері, “Сәби туралы сыр” эссесі мен “Күзгі жапырақтар”, “Әке”, “Оралу” повестері және “Өліара” романы); екінші топтағы жіктеуге адам санасындағы психологизмді шебер көрсетіп, философиялық астар жатқан шығармаларын енгіздік (“Оң қол”, “Бас сүйек”, “Жат перзент”, “Мансап”, “Қайырсыз жұма” әңгімелері мен “Ақиқат”, “Тозақ оттары жымыңдайды”, “Парасат майданы” повестері).

Әдіс – әдебиет сабақтарындағы мұғалім мен студенттің бірігіп атқаратын оқу-танымдық іс-әрекеті. Сабақ тақырыбына лайық дұрыс таңдалған әдіс арқылы студент жаңа білім мазмұнын игереді, жаңа білік-дағдыларға ие болады, қабілеті жетілдіріліп, белгілі бір дүниетанымдық көзқарасы қалыптасады.

Қазақ әдебиетін оқытуда амал-тәсілдер алгоритмдік қолданысы арқылы жүзеге асырылып қолданылады. Төлен Әбдіков шығармаларындағы қазақ әдебиетін оқытуда қолданылатын әдістерді былайша жіктеуге болады:

- эвристикалық әдіс;
- ізденіс әдісі;
- репродуктивтік әдіс;
- продуктивтік әдіс;
- шығармашылық әдіс.

Эвристикалық әдіс – студенттерге прозадағы психологизм саласын меңгерту барысындағы негізгі әдістің бірі бола алады. Осы ретте Т. Әбдікөвтің “Қонақтар” әңгімесін алайық. Әңгімеде 1960-1970 жылдардағы қазақ халқының трагедиясын бір отбасы төңірегінде көрсетеді. Ерғабыл қарт жалғыз баласын қалаға жіберіп, кемпірі екеуі-ақ қалады. Ал, бала жазғы демалысында курортта болып, әке-шешесінің қасына бір-ақ күн түнейді. Қартқа қаладан келген келіннің қол-аяғының жалаңаштығы бір батса, қазақша білмейтіні екі батады. Ата-әжесін танымай жат бауыр болған немересі мынау – шала қазақ. Немерелерімізді алып қалсақ деген кемпір мен шалға ауылда орысша мектеп жоқ деген сылтау айтып, тастамай кетеді. Қариялар үшін бұдан артық қорлық жоқ та шығар.

Жаңа қоғам алып келген ой-сананың ана сүтімен адам бойына сіңетін ұлттық танымнан биік тұрғысы келіп, аласұрып әрекет етуі образдардың іс-әрекеті таным, түйсігі арқылы көрсетілген. Халық ұғымында қыз бала туған үйіне қонақ, ал ұл бала – сол үйдің иесі. Әңгімеде Сапабек ер азамат бола тұра үйіне қонақ болып келіп кетеді. Шаңырағының ыстығына күйіп, суығына тоңбайды. Сапабек – уақыт құлы. Ата-ананың жалғыз қалуы оны ойландырмайды. Аздаған ақша беріп, сый-сияпат жасаса ата-ана алдындағы парызы өтелетін сияқты көрінеді. Ұлы Жеңісті өзінің туған топырағынан жырақ ұстауы өзі ғана

емес баланы да жатбауыр етіп өсіруі болып табылады. Келін мен немеренің қазақ тілін білмеуі қарт үшін күйзеліс болса, Сапабек үшін “жетістік” сияқты.

Жалпы, “Автор бұл әңгімеде ана тілі мен қазақ жерінің болашағы туралы екі мәселені қатар көтерген. Біріншісі – бір жылдары емге табылмай қалған қазақ мектептері мен балабақшаларын көксеу, екіншісі – жер асты тола байлықтың қазаққа пайдасы тимей жатқаны. Жазушы оны болашаққа күрсіне қараған қарттың көңіл-күйімен айшықтаған” (Қазақ әдебиетінің тарихы, 2005) секілді.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Хамзина Қ.М. Қазақ повестеріндегі көркем уақыт және кеңістік (XX ғ.70-80жж): Филол.ғыл.канд.автореф.: – Алматы: 2004. – 30 б.
2. Елеукенов Ш. Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде (1991-2001жылдар).
3. Әбдікүлы Т. Әке. – Алматы: Қайнар, 2005. – 376 б.
4. Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. Алматы: Ата-мұра, 2005. – Т.9.
5. Майтанов Б. Қазақ прозасындағы замандас бейнесі. – Алматы: Ғылым, 6. Бітібаева Қ.Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы, Атамұра 1997. – 488
7. Әбдіков Т. Күзгі жапырақтар. – Алматы: Жазушы, 1971. – 158 б.
8. Мұратбеков С. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 2005. – Т.1.
9. Әшімбаев С. Талантқа тағзым. – Алматы: Жазушы, 1982. – 124 б.